

МІХАІЛ ЯЎНЕВІЧ

«Чалавек народжаны для працы» – напісаў яшчэ ў XIX ст. Уладзімір Даль, знакаміты рускі лексікограф, для якога праца была сэнсам і мэтай усяго жыцця. Гэты прынцып найбольш дакладна і трапна характарызуе жыццёвае кредо заслужанага настаўніка Рэспублікі Беларусь, удзельніка Вялікай Айчыннай вайны, доктара філалагічных навук прафесара Міхаіла Станіслававіча Яўневіча.

Нарадзіўся Міхаіл Яўневіч у сялянскай сям’і 25 сакавіка 1922 г. у вёсцы Кліны Бялыніцкага раёна Магілёўскай вобласці. Яшчэ са школьных гадоў выявіў схільнасці да філалогіі. Таму, натуральна, па атрыманні агульнай сярэдняй адукацыі (1940 г.) паступіў на літаратурны факультэт Магілёўскага настаўніцкага інстытута, які паспяхова скончыў толькі ў 1945 г. Ваеннае ліхалецце перапыніла вучобу. У гэты цяжкі для Радзімы час Міхаіл Яўневіч узяў у рукі зброю і мужна бараніў незалежнасць нашай Бацькаўшчыны ў складзе партызанскага атрада.

Аднак прага да ведаў, жадаанне глыбей і паўней спазнаць таямніцы слова прывялі яго на філалагічны факультэт Магілёўскага педагагічнага інстытута, пасля заканчэння якога (1947 г.) пачалася любімая і галоўная на ўсё жыццё праца настаўнікам. Спачатку ён выкладаў родную мову і літаратуру ў школах Столінскага раёна Брэсцкай вобласці, затым у Валожыне і Барысаве Мінскай вобласці. Тут набываўся каштоўны педагагічны вопыт, назапашвалася жыццёвая мудрасць, спасцігаліся глыбінныя таямніцы роднага беларускага слова, абуджаліся і выкрышталізаваліся навуковыя здольнасці. Усё гэта і натхніла кваліфікаванага і аўтарытэтнага настаўніка-практыка пайсці ў аспірантуру Мінскага педагагічнага інстытута імя А. Горкага (1952 г.), дзе ў інтэрнаце ён жыў у адным пакоі з такімі аўтарытэтнымі асобамі беларускай філалогіі, як Уладзімір Калеснік, Іосіф Гайдукевіч і Фёдар Янкоўскі.

Пасля заканчэння аспірантуры ў 1956 г. ён паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю па функцыях і значэннях прыназоўнікаў *на, у, з, за* ў сучаснай беларускай літаратурнай мове [1].

Праведзення навукоўцам назіранні засведчылі, што найбольш прадуктыўную групу канструкцый з названымі прыназоўнікамі ў сучаснай беларускай літаратурнай мове «складаюць дзеяслоўныя і іменныя, з галоўным словам – аддзеяслоўным назоўнікам (*працаваць у вёсцы, ісці ў грыбы, узлезці на дрэва, глядзець з цікавасцю, паляцець за воблакі, узнагарода за працу, паездка на экскурсію, сустрэча з вучнямі і да т. п.*)», паколькі менавіта «гэты тып канструкцый... характарызуецца багаццем выражаных імі адносін і разнастайнасцю іх адценняў» [1, с. 18]. Разам з тым канструкцыі з галоўным словам назоўнікам, несудносным з дзеясловам (тыпу *дарога на Маскву, паліто на ваце, коўдра ў клетку, плакат з надпісам, вядро з вадой і пад.*), значна менш пашыраны ў беларускай літаратурнай мове. А найменей прадуктыўныя ў беларускай мове канструкцыі, у якіх галоўнае слова выражана прыметнікам і прыслоўем (*грозны на выгляд, малады з віду, шырокі ў плячах, ляцець хутчэй за птушку і інш.*) [1, с. 18]. Адзначана таксама ў працы сінанімічнасць шэрага канструкцый з даследаванымі і іншымі прыназоўнікамі, а таксама з беспрыназоўнікавымі канструкцыямі, напрыклад *працаваць на полі – працаваць у полі, забыцца на яго – забыцца пра яго – забыцца аб ім, малады на выгляд – малады з выгляду, на год раней – годам раней, бачыць на ўласныя вочы – бачыць уласнымі вачамі і інш.* [1, с. 18–19]. Пры гэтым адзначаецца, што ўжывальнасць сінанімічных прыназоўнікавых і беспрыназоўнікавых канструкцый у шэрагу выпадкаў змалю аднолькавая.

Пасля аспірантуры пачалася паўсядзённая карпатлівая праца на кафедры беларускага мовазнаўства па падрыхтоўцы высокакваліфікаваных настаўнікаў роднай мовы для школ Беларусі. Салідны вопыт працы ў школе, актыўная выкладчыцкая дзейнасць у педагагічным інстытуце падказвалі даследчыку, што неабходны кардынальна новы падручнік для вучняў па беларускай мове, асабліва з улікам удакладненняў беларускага правапісу (1957 г.).

У адной з апошніх сваіх прыжыццёвых публікацый Міхаіл Яўневіч пісаў: «Наша родная мова, якая прайшла доўгі, цяжкі і складаны шлях, – найвялікшы і найдаражэйшы скарб народа, яго багацце, вялікі духоўны здабытак. Зберажэнне і захаванне

матчынай мовы, асабліва ў наш час, абавязак кожнага і ў першую чаргу тых, хто нясе да сэрцаў людскіх роднае слова, – настаўнікаў, выхавацеляў, педагогаў. У гэтай высакароднай дзейнасці вялікая роля належыць не толькі настаўніку, але і падручнікам, па якіх школьнікі вывучаюць родную мову. Добра разумеючы ролю роднай мовы ў жыцці грамадства, у навучанні і выхаванні адданага Радзіме маладога пакалення, мы (я і У. Андрэенка) вырашылі прысвяціць сваю творчую дзейнасць напісанню падручнікаў па роднай мове для вучняў старэйшых класаў. На працягу больш як трох дзесяцігоддзяў (з 1963 г.) кнігі дапрацоўваліся, шліфаваліся, перавыдаваліся, адны саступалі месца другім, больш дасканалым (усяго выдадзена 8 кніжак, тыраж іх – каля 7 мільёнаў экзэмпляраў). Складаны шлях праходзіў, як правіла, рукапіс кожнага падручніка, пакуль ён заслугоўваў выдання шматтысячным тыражом. Абмеркаванні рукапісаў праводзіліся на самым высокім узроўні, з удзелам метадыстаў, мовазнаўцаў, настаўнікаў, міністэрскіх і выдавецкіх спецыялістаў. Былі дыскусіі, спрэчкі..., але ўсё гэта падпарадкоўвалася адной галоўнай мэце – выдаць такі падручнік, які заслужыць высокую ацэнку і настаўнікаў, і вучняў, не будзе выклікаць нараканняў у бацькоў. Добрая была ўстаноўка і традыцыя!» [10, с. 41].

З велізарным імпэтам, з уласцівымі энергічнасцю, стараннасцю, педантычнасцю і ўвагай да кожнай моўнай адзінкі, да кожнага моўнага факта, абаяваючыся на свой уласны педагагічны вопыт, бярэцца Міхал Яўневіч за гэтую складаную і адказную справу. Бярэцца і разам з суаўтарам Уладзімірам Андрэенкам так бліскуча з ёй спраўляецца, што, упэўнены, яшчэ многія дзесяцігоддзі шматлікія пакаленні беларусаў будуць нізка кланяцца, дзякаваць і захапляцца здзейсненым імі без перабольшання навукова-метадычным подзвігам. Сапраўды, як адзначаў сам навуковец, больш за трыццаць гадоў (з 1963 г.) усе вучні нашай краіны вывучалі беларускую мову толькі па падручніках У. Андрэенкі і М. Яўневіча. І нават пазней, калі прыйшлі ў школу падручнікі новага пакалення, вопытныя настаўнікі, што працавалі з ранейшымі дапаможнікамі ў папярэднія гады, з радасцю працягвалі карыстацца імі. Менавіта ў гэтых кнігах найбольш выразна

раскрыўся метадычны і навуковы талент вучонага. Выключная працаздольнасць, уменне максімальна сканцэнтраваць сваю ўвагу на кожным прыкладзе дазволілі стварыць выдатны ўзор навукова-педагагічнай думкі. Таму невыпадкова, што аўтары за сваю тытанічную і высакародную працу адзначаны самай прэстыжнай урадавай узнагародай – Дзяржаўнай прэміяй Рэспублікі Беларусь (1990 г.). Калі б толькі гэта было зроблена Міхаілам Яўневічам за жыццё, то і яго дастаткова, каб назаўсёды ўпісаць імя вучонага ў гісторыю беларускай лінгвістычнай і метадычнай навукі. Акрамя таго, яшчэ ў 1972 г. яму было прысвоена ганаровае званне заслужанага настаўніка Беларусі.

У Мінскім дзяржаўным педагагічным інстытуце імя А. Горкага Міхаіл Яўневіч прайшоў шлях ад аспіранта да прафесара і загадчыка кафедры беларускага мовазнаўства (1982–1993 гг.). І на кожнай прыступцы сваёй кар’ернай лесвіцы працаваў самааддана, старанна, творча, чым заслужыў вялікую павагу і шчырую ўдзячнасць тысяч падрыхтаваных ім настаўнікаў роднай мовы.

Нягледзячы на велізарную занятасць па напісанні школьных падручнікаў, выкладчыцкія абавязкі на факультэце, кожную вольную хвіліну ён прысвячаў фундаментальнай навуцы (як сам сціпла дзяліўся ў прыватных гутарках, працаваў нават у купэ цягніка і ў салоне самалёта та дарозе з сям’ёй на адпачынак). Яго па-ранейшаму цікавілі пытанні лексічнай і граматычнай семантыкі, сінаніміі слоў і сінтаксічных канструкцый. У выніку ён стварыў грунтоўнае манаграфічнае навуковае даследаванне пра тыя сінанімічныя сродкі, якімі выражаюцца прасторавыя адносіны ў сучаснай беларускай літаратурнай мове [9].

Сінтаксічная сінаніміка, як вядома, ахоплівае розныя бакі і аспекты моўнага вар’іравання і выяўляецца ў розных формах слоў і словазлучэнняў, сінтаксічных зваротаў і канструкцый, сказаў простага і складанага будовы. У манаграфіі Міхаіл Яўневіч абмежаваўся вывучэннем толькі прыназоўнікавых словазлучэнняў з прасторавым значэннем. Асноўная ўвага ў ёй нададзена прадуктыўным прыназоўнікава-склонавым формам, якім уласціва рэгулярнасць ужывання і ўстойлівасць структуры. Разам з тым не зніклі з поля зроку даследчыка і іншыя, значна менш па-

шыраныя тыпы дзеяслоўных канструкцый. Аўтар сабраў і прааналізаваў больш за 15 тысяч сінанімічных моўных фактаў, даў ім належную навуковую інтэрпрэтацыю. У кнізе выяўлены заканамернасці функцыянавання пэўных груп сінтаксічных канструкцый у сучаснай беларускай літаратурнай мове, якія ўступаюць у сінанімічныя адносіны, вызначаны тэндэнцыі іх развіцця, высветлены існуючыя адрозненні паміж кампанентамі сінанімічнага рада і інш. На аснове атрыманых звестак зроблены абгрунтаваныя вывады аб прадуктыўнасці і сферах ужывання канструкцый, пададзены рэкамендацыі, скіраваныя на ўдасканаленне літаратурнай мовы шляхам аптымізацыі асобных сінтаксічных нормаў і больш дыферэнцаванага ўжывання найперш тых канструкцый, сярод якіх у моўнай практыцы часам назіраецца пэўная блытаніна. Пры ўстанаўленні нарматыўнасці ў манаграфіі выкарыстаны шэраг крытэрыяў, асноўнымі з якіх выступаюць пашыранасць канструкцыі ў пісьмовых тэкстах і навізна выражанай семантыкі.

Як слушна адзначаў у рэцэнзіі на манаграфію вядомы айчыны лінгвіст Іван Козыраў, на момант выхаду з друку даследавання Міхаіла Яўневіча пытанні сінтаксічнай сінанімікі ў беларускім мовазнаўстве былі «амаль не распрацаваны ні ў тэарэтычным, ні ў практычным плане. У працах, прысвечаных словазлучэнням, знаходзім толькі асобныя заўвагі аб іх сінанімічнасці» [3, с. 131]. Пазней матэрыял манаграфіі стаў асновай аднайменнай доктарскай дысертацыі, паспяхова абароненай вучоным у 1981 г. [2].

Праца над школьнымі падручнікамі і тэарэтычнымі навуковымі манаграфіямі сфарміравала мудрага і дасведчанага навукоўца-метадыста, які пазней выкарыстаў гэты каштоўны вопыт пры стварэнні серыі вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў ВДУ па сучаснай беларускай мове разам са сваімі калегамі па кафедры [4; 6; 7; 8; 11], а таксама шэрага вучэбных праграм, шматлікіх навуковых і навукова-метадычных артыкулаў. Гэтыя выданні таксама неаднаразова перадрукоўваліся і шырока выкарыстоўваюцца ў вучэбным працэсе на філалагічных факультэтах ВДУ Беларусі.

Асабліва варта звярнуць увагу на дапаможнік па сінтаксісе су-

часнай беларускай літаратурнай мовы, напісаны ў суаўтарстве з Паўлам Сцяцко [11] і апублікаваны яшчэ ў 1969 г. Дапаможнік вытрымаў чатыры выданні і ўжо больш за сорак гадоў служыць асноўнай крыніцай фарміравання сінтаксічнай граматычнасці будучых настаўнікаў роднай мовы. Выдатная навуковая дасведчанасць у сінтаксічнай праблематыцы стала галоўным аргументам запрашэння вучонага ў Дзяржаўную камісію для падрыхтоўкі сучаснага варыянту беларускага правапісу, у якім раздзел «Пунктуацыя» яшчэ ў 1997–1998 гадах напісаны Міхаілам Яўневічам, а потым дапрацаваны і ўдакладнены з удзелам Алены Цясевіч [5]. Пры грамадскім абмеркаванні гэтай рэдакцыі правапісу менавіта раздзел меў толькі нязначныя паасобныя заўвагі і ў яго далейшай істотнай перапрацоўцы не было патрэбы.

Шмат увагі надаваў Міхаіл Яўневіч падрыхтоўцы маладых навукоўцаў. Вопыт, лінгвістычны круггляд, выключная ўвага да слова і навуковага аналізу моўных фактаў дазволілі падрыхтаваць дастойную змену – трынаццаць кандыдатаў філалагічных навук па спецыяльнасці «Беларуская мова», якія працуюць не толькі на роднай кафедры, але і на іншых кафедрах ва ўніверсітэтах Брэста, Віцебска, Мазыра і годна працягваюць справу свайго Настаўніка. Ён мудра кіраваў саветам па абароне дысертацый пры Беларускай дзяржаўнай педагагічнай універсітэце імя Максіма Танка, актыўна ўдзельнічаў у пасяджэннях саветаў па абароне дысертацый пры Беларускай дзяржаўнай універсітэце і пры Інстытуце мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі, быў апанентам на абароне кандыдацкіх і доктарскіх даследаванняў. Яго выступленні на абароне дысертацый заўсёды вылучаліся глыбокім навуковым аналізам, паслядоўнасцю, лагічнасцю, прынцыповасцю і выключнай далікатнасцю ў дачыненні да асобы дысертанта. Менавіта апошняе – абсалютная далікатнасць, увага да суразмоўцы, калегі, вучня, імкненне ні ў якім разе не пакрыўдзіць і тым больш не абразіць – вызначальная рыса характару Міхаіла Станіслававіча Яўневіча, якую ён пранёс праз усё жыццё.

Грамадская актыўнасць вучонага выявілася найперш у шматлікіх і важкіх захадах па адраджэнні і захаванні роднай беларус-

кай мовы. Ён быў адным з найбольш актыўных удзельнікаў рабочай групы па распрацоўцы Закона «Аб мовах у Беларускай ССР» і «Дзяржаўнай праграмы развіцця беларускай мовы і іншых нацыянальных моў у Беларусі». Яго мудра-ўзважаная нацыянальна-арыентаваная пазіцыя на пасяджэннях рабочай групы даволі часта дазваляла знайсці адзіна магчымы кампраміс па самых спрэчных і складаных пытаннях. Таму зусім невыпадкава, што менавіта Міхаіл Яўневіч адным з першых у нашай краіне за вялікую грамадскую, навуковую і педагогічную дзейнасць у галіне беларускай навукі і культуры быў узнагароджаны медалём Францыска Скарыны (1992 г.).

Выкладчыцкую працу на кафедры беларускага мовазнаўства прафесар пакінуў у 2005 г., але пастаянна цікавіўся навуковым жыццём, праблемамі, поспехамі і дасягненнямі, асабістым лёсам сваіх маладзейшых калег. Не стала Міхаіла Яўневіча 9 студзеня 2010 г. Для нашчадкаў ён пакінуў багатую навуковую спадчыну і светлую памяць пра сапраўднага Беларуса і Чалавека.

Літаратура

1. Евневич, М. С. Функции и значения предлогов *на, у, з, за* в современном белорусском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / М. С. Евневич ; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1956. – 21 с.
2. Евневич, М. С. Синтаксическая синонимика в современном белорусском литературном языке (предложно-падежные конструкции с пространственным значением) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / М. С. Евневич ; Ин-т языкознания АН БССР. – Минск, 1981. – 45 с.
3. Козыраў, І. С. Пытанні сінтаксічнай сінаніміі / І. С. Козыраў // Весці АН БССР. Серыя грамадскіх навук. – 1979. – № 2. – С. 130–132.
4. Курсавыя працы па беларускай мове / Л. А. Акаловіч [і інш.] ; пад агульн. рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Вышэйшая школа, 1990. – 159 с.
5. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. – Мінск : Нацыянальны цэнтр прававой інфармацыі РБ, 2008. – 143 с.
6. Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фанетыка. Графіка. Арфаграфія / М. Ц. Кавалёва [і інш.]. – 3-е выд., дапрац. і дапоўн. – Мінск : Вышэйшая школа, 1993. – 206 с.
7. Сучасная беларуская літаратурная мова: марфалогія / Н. В. Гаўрош [і інш.] ; пад агульн. рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выд. Ул. М. Скакун, 1997. – 287 с.
8. Сучасная беларуская мова: кантрольныя працы / М. С. Яўневіч [і інш.] ; пад агульн. рэд. М. С. Яўневіча. – Мінск : Выд. Ул. М. Скакун, 2000. – 128 с.
9. Яўневіч, М. С. Сінтаксічная сінаніміка ў сучаснай беларускай літаратурнай мове: прыназоўнікава-склонавыя канструкцыі з прасторавым значэннем / М. С. Яўневіч. – Мінск : БДУ, 1977. – 279 с.
10. Яўневіч, М. С. Адданасць роднай мове / М. С. Яўневіч // Роднае слова. – 2002. – № 3. – С. 41.
11. Яўневіч, М. С. Сінтаксіс сучаснай беларускай мовы / М. С. Яўневіч, П. У. Сцяцко. – Мінск : Аверсэв, 2006. – 285 с.